

PIOTR CICHOCKI
PIOTR JABKOWSKI
Poznań

POCZUCIE ZWIĄZKU Z UNIĄ EUROPEJSKĄ W NOWYCH KRAJACH CZŁONKOWSKICH EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Po upływie pięciu lat od akcesji krajów Europy Środkowo-Wschodniej do Unii Europejskiej zasadne wydaje się pytanie o to, na jakim poziomie ukształtowało się dotychczas w tych krajach poczucie związku z nową formą przynależności politycznej. Przeprowadzone przez nas analizy mają na celu określenie zmian oraz zdiagnozowanie zróżnicowania regionalnego pod względem przywiązania do UE. Porównania międzykrajowe zostały oparte na dostępnych zbiorach danych sondażowych Eurobarometru, zawierających informacje o kształcie opinii publicznej w zakresie wybranych aspektów integracji europejskiej. W pierwszej kolejności porównano wartości wskaźników deklarowanego przywiązania do UE w skali makro, a następnie przeprowadzono analizę mającą na celu określenie wewnątrz krajowych czynników determinujących rejestrowany dla każdego poszczególnego kraju poziom poczucia związku z Unią Europejską.

Przedmiotem analizy będą dane sondażowe dotyczące opinii publicznej w Czechach, Estonii, Litwie, Łotwie, Polsce, Słowacji oraz na Węgrzech. Z analiz wykluczono pozostałe nowe kraje członkowskie przyjęte do Unii Europejskiej w 2004 r. oraz Rumunię i Bułgarię, których członkostwo datuje się dopiero od 2006 r. Wybór taki zakłada podział Europy Wschodniej na dwa podregiony: Środkowy i Południowy, które to rozróżnienie nie jest być może stosowane w literaturze przedmiotu powszechnie¹, lecz wydaje się dobrze uzasadnione w obecnym kontekście. Przyjęcie Rumunii i Bułgarii nastąpiło dopiero w 2006 r., a co za tym idzie, te dwa kraje znajdowały się w latach 2004-2006 nadal w okresie akcesyjnym, który to fakt

¹ Liczne opracowania używają określenia Europa Środkowo-Wschodnia (*Central and Eastern Europe (CEE)*) w odniesieniu do wszystkich tzw. krajów postkomunistycznych, które nie znalazły się po rozpadzie Związku Radzieckiego w obrębie struktur Wspólnoty Niepodległych Państw; por. np. W. Jackoby, *Enlargement of the European Union and Nato: Ordering from the Menu in Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2004. Wyczerpujące omówienie różnorodnych sposobów definiowania Europy Środkowo-Wschodniej zawiera rozdział II rozprawy K. Brzechczyzna, *Odrębność historyczna Europy Środkowej*, Poznań 1998, s. 13-41.

w znaczącym stopniu ogranicza porównywalność uzyskiwanych tam w tym czasie wyników sondażowych z pozostałą dziesiątką nowych krajów członkowskich. W efekcie, zastosowane rozumienie Europy Środkowo-Wschodniej jako regionu odmiennego od Europy Południowo-Wschodniej pozostawia w rzeczywistości poza rozważaniami jedynie Słowenię². Uwzględnienie tego kraju prowadziłoby jednak do pewnych trudności przy analizie danych, a nie wpłynęłoby w istocie na ocenę Europy Środkowo-Wschodniej w szerokim rozumieniu tego terminu. Zastosowane rozróżnienie definicyjne ma zatem w obecnym kontekście sens przede wszystkim instrumentalny.

I. CHARAKTERYSTYKA DANYCH

1. Metodologia pomiarów i porównań w badaniach międzykrajowych

Analizy przeprowadzone w obecnym kontekście mieszczą się w bogatej socjologicznej tradycji międzykrajowych badań porównawczych. Z badaniami tego typu ma się do czynienia wtedy, gdy w sposób systematyczny wykorzystuje się i porównuje dane z dwóch lub więcej krajów. Ich istotną właściwością pozostaje również to, iż pewna część wykorzystywanych zmiennych odnosi się do całych krajów, traktowanych jako jednostki obserwacji. Mocna wersja tego warunku mówi nawet, że jeżeli cechy krajów są nieistotne w procesie socjologicznego wyjaśniania, czyli międzykrajowe różnice da się wyjaśnić przy pomocy czynników innych niż makrostrukturalne cechy krajów, to nie można w takich przypadkach mówić o międzykrajowych studiach porównawczych. Takie ujęcie schematu badawczego sprawia, że poszczególne kraje mogą być traktowane na dwa sposoby – albo jako makro-jednostki obserwacji, co sprowadza analizy do międzykrajowych porównań, albo jako kontekst przebiegania procesów wewnętrznych, których międzykrajowe zróżnicowania podlegają wyjaśnieniu³.

Schemat porównań w badaniach międzykrajowych pozostaje zatem taki, że eksplorując podobieństwa i różnice międzykrajowe wprowadza się zawsze do prowadzonych analiz określone zbiory zmiennych strukturalnych charakteryzujących wybrane kraje w skali makro. Można przy tym wyróżnić dwa główne sposoby traktowania tych zmiennych w procesie badania zróżnicowań. Po pierwsze, makrostrukturalne cechy krajów mogą służyć do wyjaśnienia innych zmiennych strukturalnych zagregowanych na poziomie krajowym (mówi się wtedy o analizach typu makro-makro). Przykładowo, z perspektywy makro-makro można zastanawiać się

² Spośród dziesięciu krajów członkowskich przyjętych do UE w 2004 r. Malta i Cypr nie mają nic wspólnego z jakkolwiek definiowaną Europą Środkowo-Wschodnią.

³ Por. K. M. Słomczyński, *Międzykrajowe badania porównawcze* (hasło), w: *Encyklopedia socjologii* (t. 2), Warszawa 1999.

nad tym, czy wprowadzenie waluty euro zwiększa poziom identyfikacji z UE w społeczeństwach wchodzących do tej strefy monetarnej⁴, czy też sprawdzać zależność między poziomami identyfikacji narodowej a gotowością do akceptacji kontroli UE nad polityką imigracyjną w poszczególnych krajach członkowskich⁵. W obu przywoływanych przykładach przedmiotem analitycznego zainteresowania pozostaje współzależność w obrębie zbioru dwóch lub więcej zmiennych opisujących poszczególne kraje jako całości. Po drugie, możliwy jest taki schemat analizy, kiedy to owe strukturalne charakterystyki krajów służą wyjaśnianiu zjawisk społecznych zachodzących wewnątrz jednego lub wielu krajów (schemat makro-mikro). Jednostką analizy są wtedy nie całe kraje, a poszczególni mieszkańcy; jednocześnie zmienne jednostkowe wyjaśnia się przy pomocy innych zmiennych jednostkowych oraz cech krajów. Przykładowo, w ramach schematu makro-mikro można analizować strukturę społeczno-zawodową w krajach europejskich odwołując się do międzykrajowych różnic systemowych⁶. Odwracając to rozumowanie możliwy do przeprowadzenia wydaje się także pewien szczególny wariant tego schematu w postaci analizy mikro-makro, gdzie odwołuje się do tych wewnątrz krajowych zjawisk, jako zmiennych wyjaśniających charakterystyki strukturalne. Przykładowo, przyjmując schemat mikro-makro można poszukiwać czynników wewnątrz krajowych determinujących wysokość poziomu poparcia dla członkostwa w UE w poszczególnych krajach członkowskich⁷.

W swoich studiach nad poczuciem związku z UE oraz poczuciem związku z własnym krajem mieszkańców państw Europy Środkowo-Wschodniej wykorzystaliśmy schemat makro-makro dla ogólnej charakterystyki krajów regionu. Następnie przeprowadziliśmy analizy mikro-makro w celu rozpoznania wewnątrz krajowych warunkowań rejestrowanego poziomu związku z UE. Innymi słowy, analiza międzykrajowego zróżnicowania regionu prowadzi w ostatecznym rozrachunku do próby odpowiedzi na pytanie, jakie wewnątrz krajowe właściwości odpowiedzialne są za występowanie tych zróżnicowań.

2. Profil Eurobarometru – przestrzenny i czasowy zakres danych

W celu dokonania międzykrajowych porównań dla zdefiniowanego wcześniej zbioru państw Europy Środkowo-Wschodniej, wykorzystane zostały dane z dwóch komplementarnych przedsięwzięć badawczych prowadzonych pod wspólną nazwą

⁴ Por. np. T. Riese, *The Euro between national and European identity*, „Journal of European Public Policy” 2004, nr 10:4, s. 487-505.

⁵ Por. np. A. Leudtke, *European Integration, Public Opinion and Immigration Policy*, „European Union Politics” 2005, nr 6(1) s. 83-112.

⁶ Por. np. H. Domański, *Struktura społeczna*, Warszawa 2004, s. 217-221.

⁷ Por. np. O. Elgun, E. Tillman, *Exposure to European Union Policies and Support for Membership in the Candidate Countries*, „Political Research Quarterly” 2007, nr 60(3), s. 391-400.

Eurobarometru, realizowanych na zlecenie Komisji Europejskiej w państwach kandydackich oraz członkowskich UE. Analizami objęto zarówno okres przedakcesyjny skoncentrowany wokół dwóch głównych wydarzeń związanych z ostatnim etapem procesu integracji – referendum akcesyjnym z 2003 r. oraz formalnym wejściem państw kandydackich w struktury UE w 2004 r., jak również okres poakcesyjny obejmujący lata 2005-2007. Studia dla 2003 r. oparliśmy na badaniach Eurobarometru dla państw kandydackich (CCEB2003.4), natomiast analizy dla 2004 r. oraz okresu poakcesyjnego oparte były na projektach Standardowego Eurobarometru, realizowanych w krajach członkowskich UE (EB62 w 2004 r., EB63 w 2005 r., EB65 w 2006 r., EB67 w 2007 r.). Wartości dla poszczególnych krajów zostały zaczerpnięte z odpowiednich raportów Eurobarometru⁸. Uwzględniono przy tym wszystkie raporty, które w będącym przedmiotem zainteresowania przedziale czasowym uwzględniały pytania o poczucie związku z Unią Europejską oraz krajem. Natomiast analizy uwzględniające różnicowania wewnątrz krajowe wykonano na podstawie zbioru danych statystycznych dla EB65, ponieważ zbiory te publikowane są w repozytoriach danych z kilkuletnim opóźnieniem i w momencie prowadzenia analiz zbioru danych EB67 nie był jeszcze dostępny⁹.

Porównywalność danych z okresu 2003 oraz 2004-2007 jest możliwa dzięki wykorzystaniu w obu projektach badawczych tej samej metodologii pomiaru oraz zbliżonej tematyki badań. Główny trzon pytań we wszystkich kolejnych falach Eurobarometru pozostaje w zasadzie jednakowy, a zagadnienia badawcze zorientowane są na ogólną tematykę integracji europejskiej, diagnozę zaufania do instytucji politycznych krajów członkowskich i kandydackich a także instytucji politycznych Unii Europejskiej, jak również na monitorowanie innych wymiarów europejskiej sfery publicznej. Podkreślić należy przy tym, że zasadniczą zaletą badań Eurobarometru jest ich stosunkowo długa tradycja sięgająca połowy lat 70. XX w.¹⁰ Dostępność danych w tak długim przedziale czasowym oraz ujednolicona metodologia pomiarów pozwala na dokonywanie porównań zarówno w wymiarze diachronicznym, jak też synchronicznym. Należy również podkreślić fakt, iż cykliczny charakter badań – coroczna realizacja dwóch fal: wiosennej i jesiennej – ułatwia wypowiedanie się o trendach kształtujących europejską opinię publiczną¹¹. Właściwości te stanowią o niewątpliwiej przewadze danych Eurobarometru nad wynikami innych europej-

⁸ Wszystkie raporty dostępne są w wersji elektronicznej na stronie http://ec.europa.eu/public_opinion/; w tekście wykorzystujemy skrótove oznaczenia raportów, w postaci EB [numer serii], czyli na przykład EB62 oznacza Standardowy Eurobarometr serii 62 (jesień 2004)

⁹ Zbiór danych EB65 został pobrany z repozytorium *GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences*; por. <http://www.gesis.org/en/institute/>

¹⁰ Por. H. Schmidt, *Eurobarometers: Their Evolution, Obvious Merits, and Ways of Adding Value to Them*, „European Union Politics” 2003, nr 4, s. 234-251.

¹¹ Por. K.M. Słomczyński, *Europejski Sondaż Społeczny a inne międzynarodowe badania surveyowe. Czego można nauczyć się z analiz porównawczych*, „ASK. Społeczeństwo. Badania. Metody” 2004, nr 13, s. 85-116.

skich projektów międzykrajowych badań porównawczych, takich jak *World Value Survey* lub *European Social Survey*, które cechują się być może wyższym poziomem kultury metodologicznej, nie posiadają jednak porównywalnego do Eurobarometru zasięgu czasowego i przestrzennego.

W przypadku badań międzykrajowych, niezależnie od celów prowadzonej analizy, pamiętać należy zawsze o problemie ekwiwalentności przedmiotowej, czyli równoważności jednostek obserwacji zarówno pod względem liczebności mieszkańców krajów, jak i złożoności wewnętrznej kraju, a także o problemie ekwiwalentności pomiarowej, czyli konieczności takiego ułożenia pytań kwestionariuszowych, by dostosowane do specyficznego dla danego kraju kontekstu społeczno-kulturowego, były wskaźnikami tego samego typu postaw¹². Sondaże Eurobarometru spełniają zasadniczo wymóg ekwiwalentności pomiarowej, a więc dostosowane są do kontekstów społeczno-kulturowych, w których prowadzone są badania, dając pewność otrzymywania odpowiedzi będących wskaźnikami tego samego rodzaju postaw niezależnie od idiosynkratycznych właściwości krajów, w których prowadzono pomiar. Więcej problemów wydaje się sprawiać ekwiwalentność przedmiotowa, czyli równoważność wybranych państw, jako jednostek obserwacji. Dla przykładu jednym z problemów ekwiwalentności przedmiotowej pozostaje to, że wybrane do analizy kraje znacznie różniły się wielkością populacji, przy jednocześnie bardzo zbliżonych wielkościach prób badawczych obejmujących w każdej serii badań około 1000 osób. Aby uczynić w tym przypadku zadość ekwiwalentności pomiarowej, w prowadzonych analizach typu mikro-makro uwzględniliśmy wagi dla wielkości populacji krajów, natomiast w analizach typu makro-makro włączyliśmy dla prowadzonych rozważań zmienną wielkość populacji kraju, jako zmienną kontrolną.

¹² Słomczyński w swoich rozważaniach nad międzykrajowymi badaniami porównawczymi omawia także inne problemy natury teoretyczno-metodologicznej pojawiające się w studiach porównawczych. Wskazuje np. na ekwiwalentność temporalno-procesualną porównywanych krajów, czyli na sytuację, w której analizowane obiekty różnią się istotnie w danym momencie fazą rozwoju społeczno-ekonomicznego, a dokładniej takimi czynnikami rozwoju, które mogłyby mieć wpływ na analizowane różnice międzykrajowe. Wydaje się, że z perspektywy prowadzonej przez nas analizy, problem ekwiwalentności temporalno-procesualnej nawet jeśli występował, to w bardzo ograniczonym zakresie. Wszystkie uwzględnione przez nas kraje, choć historycznie i społeczno-ekonomicznie zróżnicowane, z perspektywy istotnej dla prowadzonych rozważań nad przywiązaniem do UE, znajdowały się na jednakowym etapie procesu integracji z UE. Trudno byłoby bowiem porównywać deklarowane przywiązanie do UE w kraju, który rozpoczyna proces akcesyjny i kraju, który formalnie wstępuje już do UE. Jest to uwaga znacząca, bowiem z przeprowadzonych przez nas trzech serii badań w roku 2003, 2005 oraz 2009 nad europejską świadomością Wielkopolan wynika, iż okres okołoakcesyjny wzmaga zawsze zainteresowanie sprawami europejskimi i wyostrza deklarowane sądy o UE, które ulegają złagodzeniu po okresie akcesyjnym. (Por. R. Cichocki, P. Cichocki, P. Jabkowski, *Europejska świadomość Wielkopolan*, Poznań 2006).

3. Definicje zmiennych

Zmienne zależne

W przeprowadzonych analizach uwzględniono dwie zmienne będące podstawą prowadzonych rozważań (zmienne wyjaśniane): poczucie związku z UE oraz poczucie związku z własnym krajem; jednocześnie zdefiniowane zostały dwa odpowiadające tym zmiennym wskaźniki dla celów porównań międzykrajowych. Zmienne zależne oraz odpowiednie wskaźniki oparte były na dwóch standardowych pytaniach zadawanych w kolejnych seriach Eurobarometru¹³:

„Ludzie mogą w różnym stopniu czuć się związani ze swoimi miastami lub wsiami, ze swoim regionem, ze swoim krajem lub z Europą. Proszę powiedzieć, na ile czuje się Pan(i) związany(a):

1. Z własnym krajem (wymieniona nazwa kraju)
2. Z Unią Europejską.”

W bazie danych odpowiedzi respondentów zakodowano w następujący sposób: (1) „w ogóle niezwiązany”, (2) „raczej niezwiązany”, (3) „raczej związany”, (4) „bardzo związany” oraz wartość (5) „trudno powiedzieć”. Odpowiedź „trudno powiedzieć” nie była sugerowana w prezentowanej respondentowi kafeterii odpowiedzi, a w analizie danych traktuje się ją w zasadzie na równi z brakiem danych.

Skonstruowany na podstawie powyższych zmiennych wskaźnik poczucia związku z Unią Europejską podaje odsetek respondentów deklarujących związek z UE. Zmienna do obliczania wartości wskaźnika została sprowadzona do zmiennej nominalnej o dwóch kategoriach wartości: 0 – brak deklaracji związku z UE (połączone odpowiedzi „w ogóle niezwiązany” i „raczej niezwiązany”), 1 – deklaracja poczucia związku z UE (połączone odpowiedzi „bardzo związany” i „raczej związany”). Zupełnie analogicznie zdefiniowano wskaźnik poczucia związku z własnym krajem, który podaje odsetek respondentów deklarujących przywiązanie do własnego kraju, kodując wartości odpowiedniej zmiennej w dwie kategorie: 0 – brak związku z własnym krajem, 1 – deklaracja poczucia związku z własnym krajem. Choć taka dychotomizacja zbioru wartości powoduje pewne zubożenie zawartości informacyjnej zakodowanych odpowiedzi ze względu na obniżenie poziomu pomiaru z porządkowego na nominalny, to stanowi ona procedurę konieczną dla przystosowania zmiennych do zastosowanych procedur statystycznych. Poza tym, nawet na poziomie opisowym samych raportów Eurobarometru zmienne tego typu są prezentowane w postaci zdychotomizowanej ze względu zarówno na łatwość prezentacji, jak również trudności, w jakie uwikłana jest próba jednoznacznych

¹³ Wszystkie pytania Eurobarometru cytowane za polską wersją językową kwestionariusza EB65 dostępnego na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_pl_nat.pdf; ze względu na zmienność oznaczeń poszczególnych pytań pomiędzy poszczególnymi falami zdecydowano się pominąć ich numerację.

interpretacji różnic semantycznych zachodzących między modyfikatorami „raczej” oraz „bardzo”.

Zmienne niezależne

Wybrane do analiz zmienne niezależne obejmowały takie zagadnienia związane z procesem integracji kraju z Unią Europejską, które musiały być obecne w debacie publicznej w okresie okołoakcesyjnym. Uwagę skupiono zatem na dwóch kategoriach przewidywanych korzyści ze wstąpienia kraju do UE – stabilizacji sytuacji w kraju oraz większego znaczenia kraju na arenie międzynarodowej, a także na problematyce odczuwanych obaw związanych z integracją z UE oraz ogólnym zadowoleniu z obecnej sytuacji życiowej badanych osób.

Zmienna „Obawy związane z integracją kraju z UE” przyjmowała wartości z zakresu pomiędzy 0 a 1. Wartości zmiennej ustalone zostały na podstawie odpowiedzi na następujące pytanie:

„Niektórzy ludzie boją się budowania Unii Europejskiej. Przeczytam teraz Panu(i) listę obaw, jakie niektórzy mają w związku z tym procesem. W odniesieniu do każdego stwierdzenia proszę powiedzieć, czy na dzień dzisiejszy obawia się Pan(i) tego osobiście:

1. Utrata władzy przez małe kraje członkowskie
2. Wzrost międzynarodowej przestępczości zorganizowanej
3. Coraz więcej pieniędzy, jakie kraj będzie musiał wpłacać do UE
4. Utrata korzyści socjalnych
5. Utrata tożsamości i kultury narodowej
6. Kryzys gospodarczy
7. Przeniesienie miejsc pracy do innych krajów członkowskich
8. Więcej trudności dla krajowych rolników.”

Każdej odpowiedzi twierdzącej na któreś z powyższych ośmiu pytań przypisywano wartość 1, natomiast każdej odpowiedzi przeczącej wartość 0. Wskaźnik obliczany jest jako średnia z ośmiu odpowiedzi i przyjmuje wartości pomiędzy 0 (zupełny brak obaw – na wszystkie pytania odpowiedzi przeczące) a 1 (zdecydowane obawy – na wszystkie pytania odpowiedzi twierdzące).

W taki sam sposób zbudowano zmienną „Korzyści z integracji kraju z UE – stabilizacja sytuacji w kraju” ustalając wartości na podstawie pytania:

„Dla każdego z poniższych stwierdzeń proszę powiedzieć, czy raczej się Pan(i) z nimi zgadza, czy też nie:

1. Czuję, że jestem bezpieczniejszy(a), ponieważ mój kraj jest członkiem UE;
2. Czuję, że jesteśmy bardziej stabilni gospodarczo, ponieważ mój kraj jest członkiem UE;
3. Czuję, że jesteśmy bardziej stabilni politycznie, ponieważ mój kraj jest członkiem UE”

oraz zmienną „Korzyści z integracji kraju z UE – większe znaczenie kraju na arenie międzynarodowej” ustalając wartości na podstawie pytania:

„Dla każdego z poniższych stwierdzeń proszę powiedzieć, czy raczej się Pan(i) z nimi zgadza, czy też nie:

1. Interesy mojego kraju są w UE dobrze uwzględniane;
2. W przyszłości mój kraj stanie się bardziej wpływowy w UE.”

Ostatnia z wykorzystanych zmiennych niezależnych obejmowała wskaźnik „Zadowolonia z obecnej sytuacji życiowej” oparty na pytaniu kwestionariuszowym:

„Czy ogólnie rzecz biorąc jest Pan(i) bardzo zadowolony(a), raczej zadowolony(a), raczej niezadowolony(a), czy zupełnie niezadowolony(a) z życia jakie Pan(i) prowadzi?”

Zmienna ta przyjmuje wartości od 1 do 4, przy czym wartość 1 oznacza odpowiedź „zupełnie niezadowolony” a wartość 4 odpowiedź „bardzo zadowolony”.

Zmienne kontrolne

Do analiz włączyliśmy również zestaw zmiennych kontrolnych obejmujący: płeć respondentów (0 – kobieta; 1 – mężczyzna), wiek respondentów, umiejscowienie na skali lewica – prawica (1 – lewica; 2 – centrum; 3 – prawica), typ zbiorowości terytorialnej (1 – wsie lub bardzo małe miasta; 2 – małe miasta lub miasta średniej wielkości; 3 – duże miasta) oraz wielkość populacji analizowanych krajów. Zmienne kontrolne są wykorzystywane w analizach do weryfikacji tego, czy zaobserwowany związek pomiędzy zmienną zależną i niezależną nie jest przypadkiem związkiem pozornym. Byłoby tak, gdyby badane zjawisko dało się wyjaśnić przy pomocy innych czynników niż te, które uwzględniono w hipotezach badawczych i włączono do analiz w postaci korpusu zmiennych niezależnych. Dla przykładu okazać mogłoby się, że rozpatrywana w izolacji zależność pomiędzy poczuciem związku z UE a deklarowanymi obawami związanymi z procesem integracji jest nieistotna wtedy, gdy do wnioskowania włączy się np. wiek respondentów. Wpływ deklarowanych obaw na przywiązanie do UE byłby wtedy jedynie pochodną tego, że starsze wiekowi kategorie respondentów cechuje wyraźnie wyższy poziom obaw i jednocześnie niższy poziom przywiązania do UE.

4. Charakterystyka wykorzystanych metod statystycznych

Poza standardowymi miarami statystycznymi do opisu i charakterystyki wyników badań wykorzystano dodatkowo dwie procedury wymagające w obecnym kontekście krótkiego wprowadzenia. Wykraczają one bowiem poza standardowy zestaw statystyk opisowych. Po pierwsze, szukając podobieństw i różnic międzykrajowych w przywiązaniu do UE oraz do własnego kraju w państwach Europy Środkowo-Wschodniej (analizy na poziomie makro-makro) zastosowano procedurę skalowania

wielowymiarowego¹⁴. Po drugie, analizując różnice międzykrajowe w kontekście procesów wewnątrz krajowych (analizy mikro-makro), wykorzystano procedurę regresji logitowej¹⁵ celem ustalenia tego, które typy postaw i opinii wobec integracji kraju z UE oraz które cechy społeczno-demograficzne badanych respondentów, są w największym stopniu odpowiedzialne za wewnątrz krajowe zróżnicowanie poczucia związku z UE oraz z własnym krajem.

Procedura analizy skalowania wielowymiarowego opiera się na podobnych zasadach jak analiza czynnikowa, tzn. jej zasadniczym celem jest redukcja liczby wymiarów oraz szukanie sensownych wyjaśnień podobieństw między obserwowanymi zmiennymi lub obiektami (w naszym przypadku obiektami porównań były oczywiście kraje Europy Środkowo-Wschodniej). Metoda skalowania wielowymiarowego ma tę przewagę nad innymi procedurami statystycznymi dającymi podobne rezultaty, że może być swobodnie stosowana nawet wtedy, gdy dysponuje się porządkowymi danymi, a ponadto daje rozwiązania bardziej czytelne i łatwiejsze do interpretacji¹⁶. Celem naszej analizy było rozmieszczenie krajów w przestrzeni dwuwymiarowej tak, aby dało się sensownie opisać i wyjaśnić podobieństwa międzykrajowe. W efekcie, lokalizacja krajów dała odpowiedź na pytanie, które kraje i względem jakich wymiarów są najbardziej do siebie podobne (lub najbardziej od siebie różne).

Druga z procedur statystycznych – regresja logitowa – wybrana została z uwagi na nominalny dwumianowy (dychotomiczny) charakter zmiennych zależnych¹⁷. Charakteryzując zmienne wybrane do porównań międzykrajowych zasygnalizowano już wcześniej, że uwagę skupiono na poczuciu związku z UE oraz poczuciu związku z własnym krajem, za każdym razem kodując wartości tych zmiennych w postaci 0-1 tak, że wartość 0 oznaczała kategorię osób deklarujących brak związku, a wartość 1 kategorię osób deklarujących związek. Taki układ wartości zmiennej wyjaśnianej powodował brak możliwości zastosowania standardowej regresji wielorakiej i konieczność wyboru regresji logitowej. Co ważne jednak wyniki regresji logitowej interpretuje się w ten sam sposób, jak wyniki regresji liniowej. W formalnym sensie wyniki regresji wykorzystywać będziemy w celu znalezienia takich czynników społeczno-demograficznych oraz typów postaw i opinii o UE, które w największym

¹⁴ Dokładny opis procedury pozycjonowania oraz skalowania wielowymiarowego znaleźć można m.in. w opracowaniu: G. A. Churchill, *Badania marketingowe. Podstawy metodologiczne*, Warszawa 2002, s. 437-449.

¹⁵ Ta i inne metody regresji zostały dokładnie opisane w wielu podręcznikach z zakresu wykorzystania metod statystycznych w badaniach naukowych. Por. np. G. Lisowski, J. Haman, M. Jasiński, *Podstawy statystyki dla socjologów*, Warszawa 2008, s. 261-292.

¹⁶ Por. P. Jabkowski, *Poczucie bezpieczeństwa i poziom przestępczości w Poznaniu*, w: J. Jakubowski, J. Wątroba (red.), *Zastosowania metod statystycznych w badaniach naukowych* (t. III), StatSoft Polska, Kraków 2008, s. 203-212.

¹⁷ Por. A. Agresti, *An Introduction to Categorical Data Analysis*, New York 1996.

stopniu decydują o prawdopodobieństwie przypisania jednostki do kategorii osób związanych z UE oraz własnym krajem.

II. ZRÓŻNICOWANIE POCZUCIA ZWIĄZKU Z UE W PERSPEKTYWIE MAKRO-MAKRO

Punktem wyjścia porównawczej analizy przywiązania do UE oraz własnego kraju w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej uczyniono opisową charakterystykę w skali makro. W pierwszym etapie analiza ta nie wykracza poza informacje, które można uzyskać poprzez uważną i systematyczną lekturę standardowych raportów Eurobarometru. Opiera się ona na zbiorczym zestawieniu danych z kilku kolejnych raportów przy użyciu podstawowych statystyk opisowych. Podobnie jak w przypadku przeprowadzonej wyżej charakterystyki pytań kwestionariuszowych oraz opisu konstrukcji zmiennych, ta część ma na celu przede wszystkim umożliwienie krytycznej lektury tekstu tym czytelnikom, którzy nie należą do grona stałych konsumentów raportów Eurobarometru. Dopiero po przedyskutowaniu tych opisowych charakterystyk przechodzimy do zasadniczej części analizy sprowadzającej się do próby zdiagnozowania zróżnicowania międzykrajowego Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie makro.

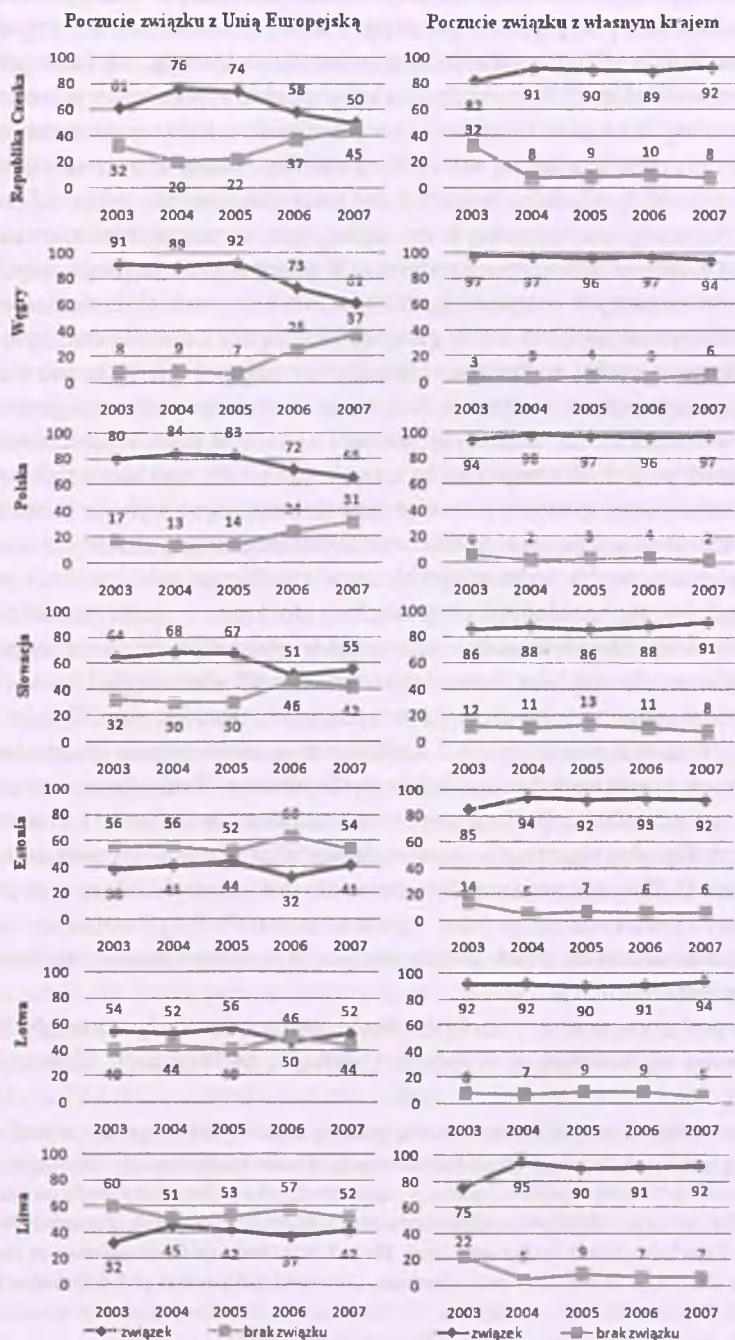
1. Opisowa charakterystyka opinii publicznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Przedstawione na rys. 1 czternaście wykresów trendu ilustruje zmienność w czasie dla rozkładów odpowiedzi na pytania o poziom odczuwanego związku z krajem oraz UE dla wszystkich siedmiu krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W okresie 2003-2007 pytania te znajdowały miejsce w kwestionariuszu Eurobarometru, natomiast nie uwzględniono ich w 2008 r.¹⁸ Mimo tych braków, istniejące dane pozwalają na opisanie trendów w ramach opinii publicznej poszczególnych krajów w okresie akcesyjnym oraz na przestrzeni pierwszych trzech lat członkostwa w UE. Dla każdego kraju zdecydowano się przy tym przedstawić dwa wykresy, aby nie zmniejszać przejrzystości prezentacji przez jednoczesne uwzględnianie nadmiernej informacji. W kolumnie pierwszej zaprezentowano rozkłady deklarowanego przywiązania do UE, natomiast w kolumnie drugiej odpowiednie rozkłady przywiązania do własnego kraju. Na tym etapie dyskusji omówione zostanie zróżnicowanie regionalne z punktu widzenia tych zmiennych rozpatrywanych w izolacji od siebie.

¹⁸ W trakcie pisania niniejszego tekstu nie były natomiast jeszcze znane rezultaty wiosennego pomiaru Eurobarometru standardowego w 2009 r.

Rysunek 1.

Poczucie związku z UE oraz z krajem w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2003-2007

Rozpoczynając od omówienia wykresów umieszczonych w prawej kolumnie rys. 1 należy zauważyć, iż kraje Europy Środkowo-Wschodniej nie są silnie zróżnicowane ze względu na poziom deklarowanego związku obywateli z własnym krajem, we wszystkich bowiem przypadkach pozostaje on niezmiennie bardzo wysoki. Choć w przypadku Polski i Węgier odsetki respondentów deklarujących takie poczucie są systematycznie bliskie 100% i wyższe o kilka punktów procentowych od przeciętnej dla pozostałych krajów, to trudno – rozpatrując rozkłady tej zmiennej w izolacji od innych – przypisywać takiej niewielkiej różnicy istotne znaczenie. Oprócz bezwzględnie wysokich wartości wskaźników podkreślić należy także ich stabilność w czasie¹⁹. Na marginesie niejako dodać należy też, że przeciętnie notowane poczucie związku z krajem w Europie Środkowo-Wschodniej nie odbiega zasadniczo od trendów obserwowanych w pozostałych krajach członkowskich Unii Europejskiej²⁰. Jedynym istotnym wyjątkiem od tej europejskiej reguły stanowią przy tym Niemcy, gdzie mierzone wartości wskaźników takich, jak związek z krajem lub duma z narodowości pozostają systematycznie niższe, co tłumaczyć można ciągłym funkcjonowaniem w świadomości społecznej pamięci o trudnym dziedzictwie niemieckiego państwa narodowego²¹. Niemniej jednak, opierając się na rozkładzie deklarowanego w ramach badań sondażowych przywiązania do własnego kraju nie można w Europie Środkowo-Wschodniej zidentyfikować żadnych takich systematycznych różnicowań międzykrajowych, które mogłyby same z siebie uchodzić za interesujące.

Przyglądając się rozkładowi przywiązania do kraju w republikach bałtyckich oraz krajach Grupy Wyszehradzkiej należy także zauważyć, że nie występują w obrębie uzyskiwanych wyników żadne regularności pochodne względem wielkości rejestrowanych w poszczególnych krajach mniejszości narodowych. Wydaje się to już na pierwszy rzut oka podejrzane w kontekście tego, co wiadomo o napięciach narodowościowych w niektórych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Tą niespójność należy brać za przesłankę do przypuszczenia, że poczucie związku z krajem mierzone w ramach Eurobarometru nie stanowi wskaźnika o wysokim stopniu empirycznej trafności. Budzi ona wręcz podejrzenia, czy nie napotykamy w tym przypadku jakiejś formy zjawiska znanego jako spirala milczenia²². Przypuszczenie to znajduje dodatkowe uzasadnienie, jeżeli podda się analizie dokumentację realizacji badań w poszczególnych krajach.

Biorąc pod uwagę to, w jakich językach realizowane były wywiady Eurobarometru, okazuje się bowiem, iż w Polsce, Czechach, na Węgrzech, Słowacji i Litwie

¹⁹ Pewne odstępstwo od tej normy stanowią pomiary z 2003 r. dla Republiki Czeskiej oraz Litwy, pochodzą one jednak z przedakcesyjnego Eurobarometru krajów kandydatek. Co za tym idzie, w obliczu późniejszej stabilności wyników, można je zignorować, jako jednostkowe błędy pomiaru.

²⁰ Por. P. Cichocki, *Wybrane problemy badań nad tożsamością europejską*, Poznań 2009, s. 28-36.

²¹ E. D. Ezell, M. Seeleib-Kaiser, E. A. Tiryakian, *National Identity Issues in the New German Elites: a Study of German University Students*, „International Journal of Comparative Sociology” 2003, nr 44, s. 289.

²² Por. E. Noelle-Nauman, *Spirala milczenia*, Poznań 2004.

prowadzone są one wyłącznie w oficjalnych językach narodowych. O ile w trzech pierwszych krajach występujące mniejszości narodowe i etniczne mieszczą się w granicach 5%²³, to w przypadku Słowacji i Litwy stanowią już ok. 15%, a co za tym idzie przeprowadzanie wywiadów wyłącznie w języku słowackim lub litewskim może znacząco zmniejszać prawdopodobieństwo udziału w próbie badawczej respondentów o potencjalnie niższym poczuciu związku z krajem. Jeszcze bardziej skomplikowana sytuacja ma miejsce w pozostałych dwóch krajach bałtyckich. W ich przypadku udział mniejszości narodowych w populacji generalnej jest zdecydowanie większy, co za tym idzie konieczne było równoległe prowadzenie wywiadów w odpowiednich językach narodowych oraz po rosyjsku. Analizując statystyki realizacji tych dwujęzycznych prób, należy przede wszystkim zauważyć znaczące niedoreprezentowanie respondentów rosyjskojęzycznych w próbie – w Estonii po rosyjsku przeprowadzono 11% wywiadów przy około 30% udziału osób rosyjskojęzycznych w populacji, na Łotwie odpowiednie wartości to 23% wobec około 35%²⁴. Poza tym trzeba mieć również na uwadze fakt, że pewna część rosyjskojęzycznych osób zamieszkujących na Łotwie i w Estonii nie posiada formalnego obywatelstwa, a co za tym idzie nie kwalifikuje się do udziału w wywiadach Eurobarometru. Nie można zatem brać zbyt poważnie faktu, iż wskaźniki deklarowanego przywiązania do państwa nie różnią się w tych krajach ze względu na język prowadzonego wywiadu – w Estonii przywiązanie deklarowało 93,8% respondentów estońskojęzycznych i 93,0% rosyjskojęzycznych, a na Łotwie 92,3% łotewskojęzycznych i 91,0% rosyjskojęzycznych. Należy raczej przypuszczać, że sposób przeprowadzenia badań terenowych wykluczył z udziału tych przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych w tych krajach, których postawy względem państwa mogą być relatywnie bardziej niechętne. Innymi słowy, niezależnie od tego, czy zasadne jest założenie, że członkowie mniejszości narodowych posiadają przeciętnie niższy poziom odczuwanego związku z krajem niż członkowie grupy dominującej, oczywiście wydaje się to, że nie można przyjmować powierzchownej interpretacji uzyskiwanych w Eurobarometrze wyników sondażowych za dowód zaprzeczający słuszności takiego założenia.

O ile rozpatrywane w izolacji „poczucie związku z krajem” okazuje się mieć nikłe znaczenie dla badań porównawczych, to znaczące zróżnicowania międzykrajowe daje się zaobserwować na podstawie rozkładów deklaracji dotyczących poczucia związku z Unią Europejską. Stwierdzenie to jest słuszne w odniesieniu do całego zbioru 27 krajów członkowskich, jednak w obecnym kontekście przeprowadzona dyskusja nie będzie wychodzić oczywiście poza Europę Środkowo-Wschodnią. Opierając się na przedstawionych na wykresach danych, można pokusić się

²³ Informacje o mniejszościach opracowane na podstawie danych Eurostatu. <http://epp.ec.europa.eu>; por. również J. Dobrowolska-Polak, *Panorama mniejszości narodowych i etnicznych*, „Przegląd Zachodni” 2007, nr 3, s. 15-27.

²⁴ Obliczenia własne na podstawie zbioru EB65_2; dostępne na stronie: <http://www.gesis.org/en/institute/>

o wyróżnienie dwóch powierzchownie odmiennych od siebie grup państw: Czech, Węgier, Polski, a także Słowacji z jednej strony oraz państw bałtyckich z drugiej. W przypadku państw tzw. Grupy Wyszehradzkiej zaznacza się wysoka początkowa przewaga osób deklarujących przywiązanie do Unii Europejskiej, która ulega stopniowej systematycznej erozji po okresie akcesyjnym. W latach 2003-2005, czyli okresie rozciągającym się od mobilizacji wokół referendum akcesyjnych do przeprowadzenia wyborów do Parlamentu Europejskiego, przewaga osób deklarujących w tych krajach związek z UE nad deklarującymi brak takiego związku wynosiła niezmienne kilkadziesiąt punktów procentowych. W krajach bałtyckich obserwowano natomiast przez cały okres akcesji i pięć pierwszych lat członkostwa zdecydowanie bardziej krytyczny stosunek opinii publicznej do kwestii przywiązania do Unii Europejskiej. W całym analizowanym przedziale czasowym od 2003 do 2007 r. Estonia i Litwa charakteryzowały się przeciętną przewagą „niezwiązanych” nad „związanymi”, z kolei na Łotwie przewaga osób deklarujących związek nad osobami „niezwiązanymi” z UE mieściła się w granicach jedynie kilkunastu punktów procentowych. Słowacja stanowi do pewnego stopnia przypadek pośredni pomiędzy grupą wyszehradzką oraz bałtycką, mimo wszystko w latach 2003-2005 wydaje się jednak bliższa tej pierwszej, natomiast późniejsza redukcja rejestrowanego poczucia związku zbliżyła społeczeństwo słowackie do charakterystyki krajów bałtyckich.

Mówienie o wyraźnie wyodrębnionych grupach „bałtyckiej” i „wyszehradzkiej” w odniesieniu do rejestrowanego przywiązania do UE stanowi mimo wszystko pewne nadużycie interpretacyjne. Na tle jednolicie niskich wskaźników Estonii, Litwy i Łotwy, pozostałe cztery państwa wydają się po prostu bardziej do siebie podobne niż miałyby to miejsce, gdyby rozpatrywać kraje „wyszehradzkie” samodzielnie, w oderwaniu od kontekstu „bałtyckiego”. W obrębie tych czterech krajów wyraźnie wyróżnić bowiem można Polskę i Węgry, które posiadają konsekwentnie wyższe poziomy deklarowanego poczucia związku z UE niż ma to miejsce w Czechach i Słowacji²⁵. Czytelną ilustrację tych prawidłowości zawiera rys. 2, oparty na tych samych danych, które przedstawiono na wykresach rys. 1, ukazanych jednakże na wyższym poziomie agregacji. Poszczególne pomiary cząstkowe w kolejnych latach zostały tu bowiem sprowadzone do jednej wartości przeciętnej. Rys. 2 powstał w ten sposób, że na mapę regionu naniesiono przeciętne odsetki obywateli poszczególnych krajów deklarujących związek z UE w latach 2004-2007²⁶.

²⁵ Zróżnicowanie takie było rejestrowane również przez poszczególne krajowe instytuty badania opinii publicznej w okresie przedakcesyjnym: „We wszystkich badaniach poparcia dla integracji prowadzonych przez CBOS we współpracy z partnerskimi ośrodkami badawczymi (...) liczba zwolenników członkostwa w Unii Europejskiej była w Polsce niższa niż na Węgrzech, ale wyższa niż w Czechach” (por. B. Roguska, *Polska droga do Unii Europejskiej*, w: K. Zagórski, M. Straszewski *Polska-Europa-Swiat: Opinia publiczna w okresie integracji*, Warszawa 2005, s. 19-21.

²⁶ Przez przeciętny poziom natężenia rozumie się tu średnią arytmetyczną punktów procentowych uzyskiwanych w kolejnych pomiarach EB62, EB64, EB65, EB67; pomiar CCEB z 2003 r. pominięto ze względu na niestabilny charakter niektórych wartości zmiennych.

Rysunek 2.

Przeciętne poczucie związku z UE w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Z rysunku 2 wyraźnie można odczytać, że kraje bałtyckie charakteryzuje wyraźnie niższy stopień przywiązania do UE. Uśrednienie wyników pomiarów w poszczególnych latach pozwala na wyraźne zaznaczenie kontrastu zachodzącego pod tym względem pomiędzy Łotwą a Litwą i Estonią. Z drugiej strony, nawet pobieżna analiza, jakiej można dokonać opierając się na powyższej wizualizacji, pokazuje, że Węgry i Polska charakteryzują się wyższym wskaźnikiem poczucia związku z UE niż Czechy i Słowacja. Stanowi to kolejne potwierdzenie sygnalizowanych już wcześniej intuicji interpretacyjnych. Takie wewnątrzgrupowe zróżnicowanie postaw wobec UE wśród krajów tzw. Grupy Wyszehradzkiej idzie zresztą w parze z ewidentnymi trudnościami w wypracowaniu wspólnoty postaw na poziomie elit rządzących tych krajów, które to trudności uniemożliwiały rzeczywistą koordynację działań, na jaką miano nadzieję przy okazji powoływania tego tworu politycznego do życia²⁷. Nawet wobec podobieństwa społecznych postaw, tak jak ma to miejsce w przypadku Polski i Węgier, trudno przypisywać jego występowanie jakiemuś wypracowanemu we wspólnej transnarodowej sferze publicznej porozumieniu dotyczącemu kwestii europejskich. Można wręcz pokusić się o stwierdzenie, że przy wszystkich swoich podobieństwach, akurat polska i węgierska opinia publiczna interesują się sobą nawzajem w stopniu raczej niskim²⁸.

²⁷ Por. np. B. Koszeł, *Rola i zaangażowanie polityczno-gospodarcze Niemiec w państwach tzw. Grupy Wyszehradzkiej w latach 1990-1997*, Poznań 1998, s. 6-9.

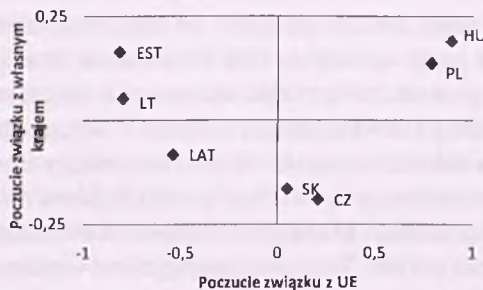
²⁸ B. Góralczyk, *Węgry: transformacja pokomunistyczna 1990-2003*, Warszawa 2003, s. 226-243.

2. Zróżnicowanie regionalne w perspektywie makro

Przedstawiony dotychczas opis zróżnicowania poczucia związku z UE w krajach Europy Środkowo-Wschodniej posiada jedynie charakter propedeutyczny, opiera się bowiem na dalece impresjonistycznej analizie wyników. Polegał on poza tym na opisywaniu pojedynczych rozkładów zmiennych, rozpatrywanych zasadniczo w izolacji od siebie. Miał głównie na celu wstępne rozpoznanie zróżnicowań regionalnych, aby prowadzone w dalszej części artykułu bardziej zaawansowane analizy statystyczne mogły posiadać pewien opisowy układ odniesienia. Aby jednak dokładnie i jednoznacznie opisać podobieństwa i różnice międzykrajowe konieczne jest wykorzystanie bardziej wyrafinowanej procedury opisu wyników, niż tylko schematyczny zbiorczy rysunek porównawczy. W tym celu zdecydowano się zastosować procedurę skalowania wielowymiarowego, włączając do analiz nie tylko deklarowane przywiązanie do UE, ale też przywiązanie do własnego kraju²⁹.

Rysunek 3.

Podobieństwa krajów Europy Środkowo-Wschodniej ze względu na deklarowane poczucie związku z własnym krajem oraz poczucie związku z UE

W wyniku przeprowadzonych analiz kraje Europy Środkowo-Wschodniej rozlokowano w przestrzeni dwuwymiarowej tak, że utworzone wymiary można było zinterpretować w kategoriach niskiego – wysokiego poczucia związku z Unią Europejską (oś odciętych) oraz niskiego – wysokiego poczucia związku z własnym krajem (oś rzędnych). Odnosząc zatem kraje do osi odciętych otrzyma się uporządkowanie względem poczucia związku z UE, a rzutując kraje na oś rzędnych otrzyma się uporządkowanie względem poczucia związku z własnym krajem. Przykła-

²⁹ Klasyfikując kraje przy pomocy dwóch zmiennych na dwóch wymiarach można oczywiście nałożyć na układ współrzędnych dokładne wartości wskaźników, uzyskując jednoznaczny układ wzajemnego odniesienia krajów do siebie. Procedura skalowania wielowymiarowego daje jednak możliwość takiego rozmieszczania obiektów, że otrzymana konfiguracja jest już nie tylko najlepszym przybliżeniem obserwowanych różnic pomiędzy krajami, ale także umożliwi odniesienie indywidualnej wartości dla każdego kraju, do średniej globalnej dla wszystkich krajów. Wykorzystanie skalowania wielowymiarowego daje zatem obraz bardziej czytelny i łatwiejszy w interpretacji.

dowo, Węgry i Estonia nie różnią się znacznie w zakresie deklarowanego związku z własnym krajem, ale jednocześnie bardzo różnią się w zakresie poczucia związku z UE. Podobnie można interpretować różnice w odległościach wszystkich pozostałych krajów. Dokonując takiej głębszej analizy międzykrajowych zróżnicowań regionalnych konieczne wydaje się przede wszystkim ostateczne odrzucenie skądinąd konceptualnie wygodnej formuły podziału na kraje tzw. grupy wyszehradzkiej oraz kraje bałtyckie. Nakładając na siebie dwa niezależne rozkłady odpowiedzi uzyskano bowiem w efekcie obraz zdecydowanie większego zróżnicowania międzykrajowego, niż miało to miejsce przy analizie rozkładów poszczególnych zmiennych rozpatrywanych w izolacji.

Używając terminologii układu współrzędnych można przyjąć, że w pierwszej ćwiartce tego układu znajdują się kraje o relatywnie wyższym poczuciu związku obywateli z UE i jednocześnie relatywnie wyższym od pozostałych poziomie poczucia związku z własnym krajem – ulokowano tam Węgry oraz Polskę; w drugiej ćwiartce układu znajduje się natomiast Estonia oraz Litwa, czyli kraje o relatywnie niskim poziomie poczucia związku z UE i relatywnie wysokim poziomie poczucia związku z krajem; w trzeciej ćwiartce układu rozlokowana została Łotwa, czyli kraj o relatywnie niższym poziomie poczucia związku obywateli z własnym krajem oraz niższym poziomie poczucia związku z UE; wreszcie w czwartej ćwiartce układu współrzędnych znajdują się Czechy oraz Słowacja – dwa kraje o relatywnie niższym od przeciętnej poziomie poczucia związku obywateli z własnym krajem, ale o wyższym od przeciętnej poziomie poczucia związku z UE. Ponadto, im większa odległość krajów od siebie, tym bardziej różnią się one w analizowanym zakresie.

Przeprowadzona analiza definitywnie pokazała, że mieszkańcy krajów tzw. Grupy Wyszehradzkiej, choć zdecydowanie bardziej związani z UE niż mieszkańcy krajów bałtyckich, nie mogą być traktowani wspólnie jako homogeniczna grupa, stąd też interpretacyjne odwoływanie się do takiego podziału okazuje się zabiegiem nietrafionym, nawet jeżeli mógł się wydawać na pierwszy rzut oka konceptualnie interesujący. Widać bowiem, że kraje te zaliczyć trzeba do dwóch wyraźnie odrębnych kategorii. Z jednej strony są to Węgry i Polska, czyli kraje o zdecydowanie najwyższym poziomie poczucia związku z UE oraz bardzo wysokim poziomie poczucia związku z własnym krajem. Z drugiej zaś Czechy i Słowacja, czyli kraje o wyższym od przeciętnej, lecz dużo niższym niż na Węgrzech i w Polsce, poczuciu związku z UE oraz jednocześnie dużo niższym od regionalnej przeciętnej poziomie poczucia związku z własnym krajem. Jednocześnie wysoki stopień wzajemnego podobieństwa krajów bałtyckich ze względu na relatywnie niski poziom deklarowanego przywiązania do UE, nie znajduje odzwierciedlenia w takiej samej bliskości wartości wskaźników poczucia związku z własnym krajem. Przy uwzględnieniu obu wymiarów jednocześnie, kraje bałtyckie nadal można wyodrębnić jako jedną grupę państw; nie cechuje się ona jednak aż tak wysokim stopniem homogeniczności, jakiego można by się wyjątkowo spodziewać.

Uzyskany rozrzut państw w przestrzeni dwuwymiarowej prowadzi ostatecznie do konieczności podania w wątpliwość sensowności używania etykiety Europa Środkowo-Wschodnia jako kategorii sensownie opisującej zróżnicowanie regionalne. Niezależnie od tego, czy wartości poszczególnych krajowych wskaźników makro można będzie wyjaśnić w odniesieniu do opisujących zróżnicowania wewnętrzne wskaźników mikro, faktem pozostaje duże zróżnicowanie krajów regionu na poziomie wskaźników makro. Nie oznacza to naturalnie, że nie można w ogóle mówić o Europie Środkowo-Wschodniej jako regionie, lecz uzasadnia tezę słabszą i mniej ogólną. Otóż, nawet jeśli z jakiejś innej perspektywy należałoby poddawać analizie kraje – lub jakąś ich podgrupę – traktować jako wewnętrznie zintegrowany region, to nadal nie można by mówić o występowaniu jakiejś wspólnej dla tego regionu postawy w odniesieniu do członkostwa własnego kraju w Unii Europejskiej.

III. WEWNĄTRZKRAJOWE UWARUNKOWANIA MAKRO-WSKAŹNIKÓW POCZUCIA ZWIĄZKU

W tabelach 1 oraz 2 zestawione zostały wyniki analiz regresyjnych wykorzystanych do opisu zależności pomiędzy identyfikacją z własnym krajem lub identyfikacją z UE, a zestawem zmiennych niezależnych oraz kontrolnych wybranych do analiz. Regresję przeprowadzono dla każdego kraju z osobna, próbując odpowiedzieć na pytanie, czy i w jaki sposób wewnątrz krajowe uwarunkowania mają się do międzykrajowych różnic na makro-poziomie.

W tabelach prezentujących wyniki analiz regresji zamieszczono wartości współczynników wyróżniając jednocześnie wytłuszczeniem te, które dla poczucia związku z UE mają największe znaczenie. Wartość dodatnia takiego współczynnika świadczy o tym, że wraz ze wzrostem natężenia badanej cechy lub wraz z faktem posiadania przez jednostkę tej cechy, zwiększa się prawdopodobieństwo zaklasyfikowania jej do kategorii osób poczuwających się do związku z UE. Zupełnie analogicznie rozumie się wartości ujemne przy współczynnikach równań regresyjnych z tą jednakże różnicą, że wartości ujemne oznaczają, iż osoby o wyższym poziomie natężenia badanej cechy lub posiadające określoną cechę, mają mniejsze prawdopodobieństwo zaklasyfikowania do kategorii osób deklarujących związek z UE³⁰.

³⁰ Dla przykładu, dodatnia wartość współczynnika przy zmiennej obrazującej percepcję korzyści z integracji kraju ze Wspólnotą Europejską oznacza, że osoby bardziej przekonane o tym, że ich kraj zyskał na integracji są bardziej związane z UE, natomiast ujemna wartość przy zmiennej obrazującej percepcję obaw związanych z integracją oznacza, że osoby, które odczuwały większe obawy w związku z procesem integracji, deklarowały jednocześnie mniejsze przywiązanie do Unii Europejskiej.

TABELA 1.
Poczucie związku z UE – wynik analizy regresji logitowej

Parametry modelu regresji	HU	PL	CZ	SK	LAT	EST	LT
Obawy związane z integracją kraju z UE	-0,125*	-0,036	-0,141**	-0,088*	-0,104*	-0,216**	-0,023
Korzyści – stabilizacja sytuacji w kraju	0,210*	0,607**	0,328**	0,293**	0,487**	0,295**	0,186
Korzyści – wzrost znaczenia kraju na świecie	0,421*	0,107	0,724**	0,373**	0,419**	0,114	0,428**
Poziom zadowolenia z życia	0,100	-0,020	0,260	0,205	0,175	0,233	0,152
Skala lewica – centrum – prawica	-0,008	-0,033	0,064	0,172	-0,067	0,086	0,215
Płeć	0,205	-0,017	0,008	-0,062	-0,101	0,072	0,220
Wiek	-0,116*	-0,065	-0,145*	0,049	0,091	-0,037	-0,086
Wielkość miejsca zamieszkania	0,307*	0,169	-0,090	0,256*	0,208	0,171	0,216
Współczynnik determinacji R ²	15,9%	15,0%	25,9%	15,9%	19,0%	16,5%	11,2%
Odsetek poprawnych klasyfikacji	77,1%	79,2%	72,4%	64,5%	66,4%	67,7%	63,2%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych EB65

* korelacja istotna na poziomie 0,05

** korelacja istotna na poziomie 0,01

Przyglądając się zaprezentowanym w tab. 1 wynikom, można zauważyć, że we wszystkich analizowanych krajach Europy Środkowo-Wschodniej poczucie związku z UE uzależnione było w głównej mierze od innych czynników bezpośrednio związanych z problematyką europejską. W mniejszym stopniu natomiast związane było ze społeczno-demograficznymi charakterystykami respondentów, jak również ich ogólnym poziomem zadowolenia z życia. O deklaracji poczucia związku z UE decydowało zatem postrzeganie korzyści oraz odczuwanie obaw związanych z integracją. Zależności były przy tym takie, że osoby wyrażające większy poziom obaw charakteryzowały się jednocześnie mniejszym poczuciem związku z UE, a osoby zauważające większe korzyści z członkostwa zarówno dla stabilizacji sytuacji wewnętrznej, jak i dla wzrostu znaczenia kraju na świecie, deklarowały równocześnie większe przywiązanie do UE. Wszystkie te trzy czynniki miały decydujące znaczenie dla wyjaśnienia poczucia związku z UE na Węgrzech, w Czechach, na Słowacji oraz Łotwie. W Polsce o przywiązaniu do UE decydowało przede wszystkim przekonanie o tym, że obecność we Wspólnocie Europejskiej ustabilizuje sytuację wewnętrzną w kraju, na Litwie z kolei największe znaczenie miało przekonanie, iż obecność kraju w strukturze państw Zjednoczonej Europy zwiększy jego znaczenie na scenie międzynarodowej. Tylko na Węgrzech oraz w Czechach dla wyjaśnie-

nia odczuwanego związku z Europą konieczne było uwzględnianie wieku badanych osób, zależność była odwrotnie proporcjonalna, a więc osoby starsze były mniej przywiązane do UE; natomiast wielkość miejsca zamieszkania miała istotne znaczenie w analizach dla Węgier oraz Słowacji. W tym wypadku zależność okazała się mieć charakter wprost proporcjonalny, a więc osoby z większych miast dużo częściej deklarowały przywiązanie do UE niż mieszkańcy małych miast, czy też wsi.

TABELA 2.

Poczucie związku z własnym krajem – wynik analizy regresji logitowej

Parametry modelu regresji	HU	PL	CZ	SK	LAT	EST	LT
Obawy związane z integracją kraju z UE	0,215	0,132	-0,022	0,016	-0,046	-0,150	0,043
Korzyści – stabilizacja sytuacji w kraju	0,520	0,196	0,082	0,205	0,321	0,000	0,235
Korzyści – wzrost znaczenia kraju na świecie	0,650	0,109	0,374	0,171	0,304	0,673	0,082
Poziom zadowolenia z życia	0,107	0,924**	0,610**	0,227	0,639**	0,239	0,018
Skala lewica – centrum – prawica	-0,187	0,587	-0,239	0,154	0,088	0,334	0,303
Płeć	-0,011	0,173	-0,178	0,064	-0,374	0,813*	0,767
Wiek	0,370**	0,591**	0,241**	0,276*	0,251*	0,472**	0,510**
Wielkość miejsca zamieszkania	0,414	-0,308	-0,036	0,269	0,236	0,590*	0,190
Współczynnik determinacji R ²	15,0%	15,7%	11,8%	6,0%	15,0%	19,6%	14,0%
Odsetek poprawnych klasyfikacji	97,8%	96,5%	91,2%	89,5%	92,2%	93,2%	93,5%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych EB65

* korelacja istotna na poziomie 0,05

** korelacja istotna na poziomie 0,01

Zaprezentowane w tab. 2 dane pokazują, że o ile na poczucie związku z UE decydujący wpływ miały inne czynniki powiązane z procesem integracji – postrzegane obawy i zauważane korzyści – o tyle aspekty te nie wywierały już tak znaczącego wpływu na deklarowane przywiązanie do własnego kraju. O wiele większe znaczenie dla wyjaśnienia zmienności poczucia związku z własnym krajem obywateli wszystkich analizowanych państw miał wiek badanych osób, zaobserwowano przy tym zależność wprost proporcjonalną, a więc w kolejnych kategoriach wiekowych badanych osób zauważyć można było coraz większy odsetek respondentów deklarujących poczucie związku z własnym krajem. Jedynie w Estonii należało w analizach uwzględnić dodatkowo płeć (mężczyźni wyrażali większe przywiązanie do kraju niż kobiety) oraz wielkość miejsca zamieszkania (mieszkańcy dużych miast charaktery-

zowali się wyższym poziomem poczucia związku z krajem niż mieszkańcy małych miast oraz wsi), a w Polsce, Czechach i na Łotwie do analiz włączyć trzeba było też poziom zadowolenia z życia (zależność wprost proporcjonalna, czyli osoby bardziej zadowolone z życia były bardziej związane ze swoim krajem).

Poczucie związku z UE okazuje się we wszystkich krajach regionu skorelowane z poglądami dotyczącymi ewentualnych obaw lub postrzeganych korzyści wiązanych z procesem integracji europejskiej. Nie zależy natomiast praktycznie wcale od charakterystyk społeczno-demograficznych, takich jak wiek lub rodzaj miejsca zamieszkania, czy też takich ogólnych zmiennych światopoglądowych jak umiejscowienie na skali lewica-prawica. Z drugiej strony, poczucie związku z krajem we wszystkich badanych przypadkach pozostaje pozytywnie skorelowane z wiekiem respondenta, nie występuje natomiast tu żadna istotna korelacja z postawami wobec kwestii integracji europejskiej. W kategoriach ogólnych można więc powiedzieć, że o ile poczucie związku z UE zależy od oceny sytuacji własnego kraju w procesie integracji europejskiej, to poczucie związku z krajem posiada wszędzie charakter autoteliczny i nie zależy od postaw wobec UE.

Zdiagnozowane wcześniej znaczące międzykrajowe różnicowania poczucia związku z Unią Europejską nie dają się również wyjaśnić przez odniesienie do odmiennych układów czynników determinujących rejestrowane deklaracje poczucia związku na poziomach wewnątrz krajowych. Rozpoznana w ramach analizy regresji logitowej struktura czynników wyznaczających poziom poczucia związku z Unią Europejską nie wykazuje bowiem żadnych istotnych różnicowań międzykrajowych. O poziomie tym dla każdego kraju decyduje bardzo podobny zbiór czynników³¹. Co za tym idzie, różnicowania międzykrajowe w skali makro tłumaczyć można jedynie w odniesieniu do indywidualnych dla każdego kraju natężeń poszczególnych czynników. Mówiąc bardziej ogólnie, różnicowanie rozkładów zmiennej zależnej wyjaśniać daje się tylko przez odniesienie do wartości zmiennych niezależnych, nie zaś do ich struktury czynnikowej.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone analizy międzykrajowe pozwoliły na pewne uporządkowanie nowych krajów członkowskich Europy Środkowo-Wschodniej ze względu na rejestrowane poziomy deklarowanego poczucia związku z UE. Wyjaśnienie tak przeprowadzonych analiz jest w oczywisty sposób ograniczone o tyle, że odnosić się ono może jedynie do zbioru zmiennych pochodzącego z jednego pomiaru. Integracja in-

³¹ Współczynniki determinacji dla poszczególnych regresji wskazują, że występować muszą takie czynniki ukryte, które nie znalazły się w zbiorze zmiennych niezależnych lub kontrolnych, a mimo to w istotnym stopniu współokreślają zmienność zmiennej zależnej. Jednocześnie jednak stwierdzić należy, że pomimo stosunkowo przeciętnych wartości współczynników determinacji, stworzony przez nas model pozwala w zdecydowanej większości przypadków poprawnie klasyfikować jednostki do kategorii „związanych” lub „niezwiązanych”.

formacji tam zawartych z innymi dostępnymi wynikami badań opinii publicznej, nie mówiąc już o włączeniu do analizy innych zmiennych kontekstowych, wymagałaby zastosowania dużo bardziej zaawansowanego schematu analizy. Poza tym wiązałyby się z zagrożeniem wykluczenia możliwości zastosowania znacznej części procedur statystycznych, ze względu na trudności w porównywaniu danych różnych typów i poziomów pomiaru. Co za tym idzie, przeprowadzone analizy zostały ograniczone do tego, co o głównym problemie badawczym można powiedzieć jednoznacznie na podstawie ściśle określonego zbioru informacji.

Przeprowadzone analizy typu makro-makro prowadzą do podważenia przekonania o homogeniczności krajów regionu Europy Środkowo-Wschodniej w zakresie dominujących w poszczególnych społeczeństwach postaw w odniesieniu do integracji europejskiej. Mówiąc o poczuciu związku z Unią Europejską nie można w ogóle mówić o Europie Środkowo-Wschodniej jako zintegrowanym regionie. Ogólnie rzecz biorąc we wszystkich krajach występuje stosunkowo wysoki poziom deklarowanego poczucia związku z własnym krajem, jednakże odpowiednie poziomy deklarowanego związku z UE pozostają już wysoce zróżnicowane. Wbrew pewnym powierzchownym intuicjom nie można nawet mówić o takim pogrupowaniu analizowanych krajów ze względu na poczucie związku z UE, aby z jednej strony wyróżniano ogólnie pojęte skupienie tzw. Grupy Wyszehradzkiej, a z drugiej kraje bałtyckie.

Przeprowadzone analizy typu mikro-makro pokazały natomiast, że poczucie związku z UE determinowane jest na poziomie wszystkich poszczególnych krajów przez podobny zestaw mikro-czynników. Co za tym idzie, obserwowane w skali makro silne zróżnicowania regionalne pod tym względem tłumaczą jedynie indywidualne zróżnicowania w natężeniu tych czynników. Jednocześnie zauważono, iż o ile poczucie związku z UE pozostaje we wszystkich krajach w wysokim stopniu zależne od ogólnej percepcji zagrożeń i szans związanych z integracją europejską, to wymiar europejski pozostaje w zasadzie bez związku z rejestrowanym poziomem poczucia związku z własnym krajem.

ABSTRACT

The accession of the New Member States to the European Union constituted a major challenge for the societies of both the "old" and the "new" Europe. After five years, it seems reasonable to investigate how the feeling of attachment to the community institutions has been evolving. The present paper utilises Eurobarometer data in order to compare social attitudes with respect to the EU in Central and Eastern Europe. The following countries are assumed to fall under this label: Lithuania, Latvia, Estonia, Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary. This selection is justified by the conviction that in the cases of Romania, Bulgaria and Slovenia we are dealing with South-Eastern Europe, whereas the two remaining New Member States, i.e. Cyprus and Malta, constitute separate cases altogether. The analyses focus on two distinct aspects of inter-country comparisons. First, the indicators of attachment to the EU aggregated for all the particular countries have been examined in the context of the other macro-scale indicators. Secondly, the country-internal determinants of the previously diagnosed macro-indicators have been analysed.